

Георге в Гор. Оряховица. Голямо вълнение станало с воденето на Панова за обесване. Дошел вече до крайност, злощастният Панов, като видял вече, че има още няколко минути да живее на този свят, употребявал различни маневри и викове, тъй щото много мюсюлмани са събрали и съпровождали тези две жертви. Свирепите азиати го били немилостиво по устата, по главата, тъй щото злощастният потънал в кръв и го носели повече на ръце. А даскал Киро си вървял хладнокръвно до губилищното място и се прощавал с клюмане на главата си със своя народ! И тъй тях ги обесиха в Търново. После Георге с кола го доведоха в градеца Гор. Оряховица и преди да го обесят, по обичая християнски позволи му се да се изповяда. След този обред минава колата под бесилницата и му се тури на врата възето. Злощастни с пълно хладнокръвие извиква наоколо седящия народ латинската пословица: „Dulce est mori pro patria! Гледайте, братя! Колко е сладка смъртта за любовта на отечеството ми!“ Погребението му стана тържествено, ако и това правителството да забраняваше. Множество жени, не само от Оряховица, но от околните близки села, се стекоха и го обкичваха с различни цветя и вараковани венци! Много сълзи се проляха за този народен труженик от жените, които присъстваха на погребението му без приличния обред опело.

Ето достойни за уважение имената на сички тези, които притърпяха смърт за свободата на отечеството ни. Нека народът ни и потомството ни с уважение да възпоменува имената им, защото са те наши народни мъченици. . .“

НЕПУБЛИКУВАНИ ПИСМА НА Д-Р К. КРЪСТЕВ ДО СТЕФАН ГИДИКОВ¹

Кунчо Паунов

На българския читател са известни от различни публикации множество писма на д-р Кръстьо Кръстев до изтъкнати писатели и поети, оставили трайни следи в българската литература. Тези писма се цитират по различни поводи и са публикувани на различни места. Броят на известните писма на д-р Кръстев непрекъснато расте и от този факт възниква въпросът, не би ли могло да се появи една книга с избрани писма на този самобитен и оригинален автор. Един бегъл поглед в архивните справочници² ще ни увери, че все още има неизвестни и непубликувани писма на тази възлова личност за българската литературна критика, но досега никой не се е наел да събере и подреди тези ценни източници за литературната наука. Отдавна е минало времето на общите оценки и абстрактните постановки и това изисква от нашата литературна история да се издири и оцени по достойнство всичко, което се отнася за пътя на противоречивите фигури в българската литература, а несъмнено д-р Кръстев е между тях.

Скромнен принос към едно бъдещо обстойно проучване на жизнения и творчески път на д-р Кръстев могат да бъдат и писмата му до Стефан Гидиков, непубликувани досега, съхраняващи се в Централния държавен исторически архив.³

Докато името на д-р Кръстьо Кръстев не се нуждае от представяне, то името на адресата не е известно на широката читателска аудитория. Затова се налага да се дадат кратки пояснения за дейността на този забравен сливенски публицист, което от своя страна би улеснило читателя при прочитане на писмата.

¹ Стефан Стефанов Гидиков (1871—1944) — публицист, общественик и писател от Сливен. Син на Стефан Георгов Гидиков (1837—1871) — възрожденски деец от Сливен, учил в Одеската духовна семинария, приятел на Добри Чинтулов и съратник на Георги С. Раковски.

² Става дума за периодично излизащите от 1957 г. насам „Известия на държавните архиви“, за „Пътеводител на Централния държавен исторически архив“, С., 1970, и др.

³ Архив на Стефан Ст. Гидиков — ЦДИА, ф. 712, оп. 1, а. е. 26.

Една кратка характеристика за дейността на Стефан Гидиков би имала следния вид: публицист до края на живота си — редактирал и издавал в. „Сиромашки защитник“ (1894—1895), сп. „Живот“ (1897—1899), в. „Република“ (1899—1901), в. „Радикал“ (1908—1909), в. „Народна воля“ (1913—1914), сътрудничил на почти всички периодични издания от края на миналия и началото на настоящия век;⁴ общественик — един от основателите на Върховния читалищен съюз,⁵ активен участник в обществения живот на своя град; политик — един от идеолозите на радикалната партия;⁶ неособено талантлив писател, изпробвал перото си в почти всички жанрове и подписвал творбите си с псевдоним Венко, а по-късно В. Стефанов и С. Г. Диков.

Преписката между д-р Кръстев и Стефан Гидиков започва с писмо, датирано 10. II. 1898 г., но очевидно тяхното запознанство е започнало значително по-рано. По това време Гидиков все още издава сп. „Живот“, което се радва на голяма популярност. Между сътрудниците на списанияте личат имената на Пенчо Славейков, Кирил Христов, Константин Величков, Георги Стаматов и други добре известни писатели и поети. Като премия на първата годишнина на списанието излиза стихосбирката на Кирил Христов „Трепети“.

Известно е колко грижи полага д-р Кръстев за младите талантливи автори, но очевидно през онези години негов любимец е бил Кирил Христов. В желанието си да запази неговия талант д-р Кръстев се проявява като истински настойник. Достатъчно е да се прочете първото писмо, за да се убедим в това. Вероятно в архива на Гидиков е имало и други писма от подобен род, но за съжаление не са запазени.

Останалите писма, които се публикуват, засягат различни проблеми и обхващат продължителен период от време, но повечето от тях са от периода 1902—1906, т. е. времето, когато д-р Кръстев и Стефан Гидиков се вълнуват от проблемите на новосформираната радикално-демократична партия, на която и двамата симпатизират за определен период.

При публикуването на писмата е запазена пунктуацията и всички особености на оригинала, но нормализирани към изискванията на съвременния правопис. В коментара след текста се дават пояснения за споменати от автора събития, имена на лица и др. Всички документи са оригинални ръкописи, написани с мастило. Четири от тях са писани на листове гланцирана хартия, а техните пликосе не са запазени. Останалите седем писма са написани на открити пощенски картички за вътрешна кореспонденция. Писмата са изпратени на адрес: „Г-н Стефан Гидиков, град Сливен“.

ПИСМА ДО СТЕФАН ГИДИКОВ

№ 1

С прозба да не се
обажда на Кирила¹

София, 10. II. 1898 г.

Уважаемий г. Гидиков,

С голяма мъка склоних Кирила вчера да доде при Вас. Дали е тръгнал, не знам, макар че накарах един приятел да го придружи до гарата, понеже аз не можех. А и ако е тръгнал, дали не ще се върне на сред път, и това не зная — но способен е да го направи.

Дали ще Ви посвети в интимните причини на своите работи не зная; аз нямам право них да ги загатвам. Надявам се обаче, че и без туй Вий можете да схванете от писмото ми и от неговото състояние всичката сериозност на положението му. Постъпката, която иска да направи, е равностилна с най-голямата глупост и най-голямото нещастие. Мотивите за

⁴ По-важни издания, в които Гидиков е сътрудничил, са: сп. Мисъл с ред. д-р К. Кръстев, сп. Демократически преглед с ред. Т. Влайков, сп. Сполука с ред. Д. Йосифов, в. Литературен глас с ред. Д. Б. Митов, сп. Ново време с ред. Д. Благов и др.

⁵ Учредителният конгрес на ВЧС се провежда в София през 1911 г.

⁶ Дребнобуржоазна партия, основана през 1902 г. от отцепила се парламентарна група от Дем. партия начело с Найчо Цанов.

постъпката му — доколкото може да се вярва, че е способен да мисли или действа със съзнанието си — е нещастieto на друго едно същество. Той не е в състояние да почувствува, че истинското най-голямо нещастие за това друго същество ще бъде да се съедини с него; още по-малко е в състояние да съзнава, че това съединение ще бъде само първата брънка в една верига от злочестини и за двамата, злочестини, най-малките последствия на които ще бъдат най-грозни сцени, позори и полуди. Не зная колко го познавате Вий, но аз познавам отлично и двете страни и знам какво може да се очаква, сиреч, какво не може да не се сбъдне. Да не беше негов талант, аз бих считал за нищо неговото заминаване, аз с нищо не бих го отклонил даже от първия му план: да убие нея и себе си. Нашата атмосфера е тъй душна, щото действията от този род биха могли да бъдат само благотворни. Човешкият живот аз не ценя за нищо и именно защото у нас той е толкова скъп — види се, понеже е безполезен — бих поздравил едно лудешко жертвуване. Но ми е жално за Тоя Демоничен талант и бих направил всичко, за да го спася. Засега друго спасение не виждам, освен да се държи колкото е възможно по-дълго далеч от тука. Считайте го за дълг спрямо него да направите всичко за туй. Колкото и на пръв поглед да е непреклонен, той е неспособен въпреки всичката обратност и стихийност на своята натура — да противостои на никакви пориви и убеждения и една колко-годе сигурна, самоуверена ръка може да го води без труд, където пожелае.

Ако Ви се повери, което сигурно ще направи, ако не от само себе, то при изкусно настояване от Ваша страна, уверете го, че именно ако не е голям егоист, той тогава да остави това друго същество там, дето си е, че то ще се помира много лесно със своята съдба, че ако, както самообожаваше себе си, търси неговото щастие, то най-малкото, което трябва да направи, е да почака неделя и две, за да се уталожат и подложат на изпитание техните чувства. Защото най-малкото, което може да се предполага, е туй, че Кирил не е способен да направи щастлива никоя жена, а най-малко тая, която ще му опротивее още първия месец и той ще трябва да прибегва до убийство, или да отиде в лудницата. За вдъхновения тя може да бъде отлична, но за съжителка тя е може би най-фаталната, която би могъл да си намери.

Бързам да не пропусна пазара и нямам време нито да прочета писмото си. Ще моля само за абсолютен секрет, а нужните напътствия и пояснения можете да имате със следобедната поща, ако ме държите в течение, ще ме задължите крайно.

Преданий Вам д-р К. Кръстев

№ 2

София, 24-и март, 1903

Уважаемий г-н Гидиков,

Получих края на статията² Ви и го четох. Вий сте дали израз на отдавна „Чувствуван“ и не един път загатвани от други пишущи идеи за практическата, а следователно и теоретическата неразумност на борбата, за която нашите социалисти харчат толкова сили и правят невъзможно извоюването на сносни политически условия, на що-годе разумен ред на нещата в нашето управление. При завидното безстрашие и благост на Вашия тон аз бих съжалил сам, че статията е излязла в трите си четвърти много теоретична, та на широката маса читатели не може да действа, а от мнозина може да не бъде дочетена докрай. Ония, до които пряко се отнася, ще я четат и ще се разправят сетне 5—6 месеца, но именно несоциалистите и въобще незаинтересуваните по-специално с въпроса (върху който и най-много би се подействувало) най-малко ще я четат. А, струва ми се, че сега е моментът, в който социалистите и се чувствуват само крайно слаби, и в който най-лесно може да им се изтръгне из ръцете властта, т. е. обаянието над голямо множество от техните съсем случайни и временни последователи. След година, когато движението, предизвикано от младите демократи³, се „улегне“ в тесните си рамки на организирано стремление, това превземане на чуждо влияние ще бъде бавен и мъчен процес. На „Демократически преглед“⁴ липсва донякъде ентусиазма, инак той би постигнал много повече, тъй като основателност и убедителност има и досега все победител е бил в споровете с нашите социалдемократ-

ти и от двата лагера. Струва ми се даже, че би било необходимо едно практическо допълнение към теоретичната статия, да разгледате в една специална статийка няколко точки от техните спорове — могло би нагледно да се покаже до какви абсурди у нас води тая доктрина.

В последните страници си позволих няколко поправки, четири прибавки за поясняване; ще Ви пратя коректура и което не Ви харесва, можете да го махнете.

С искрен поздрав предания Вам д-р К. Кръстев

№ 3

София, 26. IV. 1903

Уважаемый г-н Гидиков,

Не вследствие на Вашето забавяне забавих отговора си, а съвсем случайно. Книжката и лекциите⁵ през последната седмица бяха ме окупирали цял. Пък и г. Влайков⁶ беше зел писмото да прочете на другарите си пасажа за демократическия вестник⁷ и забави повръщането. Каза ми, че планът им се допаднал, но че те не мислят да предприемат никакъв вестник, докато не си пробият път, т. е. додето не издържат победа над социалистите, макар да вярвам, че те с междуособиата си ще им помогнат много, но не ми е ясно каква победа могат да очакват — освен нещо съвсем релативно. На мой възглед по-важно е да си установил и прокараш в достатъчно конкретни случаи основни положения и още, да спечелят и се подготвят „работни ръце“ измежду масата. А за едната и за другата работа действително им трябва още време.

Аз съм малко компетентен за практическата работа, та не мога да предрека за успеха на подобно предприятие. Подкрепил бих го с всички сили, но едва ли бих се решил да вляза в него: толкова съм убеден, че не мога да бъда полезен. Тука има много свят, който чувствава и нуждата от подобен орган и има желание да помогне за реализирането му, но подходяща ръка да ги събере, че и да намери ония, които би пожелали да си пласират парите в такова дело — такава ръка не виждам.

Вий не сте ли сондирали тук почвата? Не смятате ли да я сондирате? Получих коректурата от статията⁸ Ви; тя излезе по-голяма, отколкото предполагах, но с прекъсване на една моя статия, края на която не бях и написал, ще мога да я поместя цялата, инак много би загубила, центъра ѝ е в края. В началото на май книжката ще излезе. След нея още една книжка и сетне — два месеца зимен сън сред лято — български и периодичен печат.

Припомням Ви туй, че ако бързате с нещо да гоните VI-та книжка, която ще излезе в началото на юни. Само ще трябва да ми предизвестите отрано, да го имам пред вид при определяне на материала за нея.

Със сърдечен поздрав Ваш д-р К. Кръстев

¹ Разбира се, че аз съм скаран и с демократите (както и с всички други), освен с Влайкова!⁹

№ 4

Драги г-н Гидиков,

В началото на месец август ще посетя няколко града в Южна България, за да прочета една публична лекция върху „Свети Климент и отец Паисий“, и втора — върху Пенчо Славейков и Ботйов, по избор на местната интелигенция.¹⁰

Ако мислите, че във Вашия „хайдущки“ (не в модерния смисъл на думата) град би имало кой да слуша такива работи, влезте в споразумение с някое дружество да устрои една или две от тия лекции. Да бъде с вход и прихода ще поделим с дружеството, както намерим за добре.

22. VII. 1916

С искрен поздрав Ваш д-р К. Кръстев

Ако сега е неудобно, а например в края на август или първите дни на септември би било по-добре — пишете ми, надявам се, че и тогава ще мога, но съвсем сигурен не съм. Ако бъде сега, телеграфирайте ми, че писмата вървят сега — като в турско време бързо.

ПИСМА, ПИСАНИ НА ОТКРИТИ ПОЩЕНСКИ КАРТИЧКИ

№ 5

София, 28. XII. 1902

Любезний г-н Гидиков,

Г-н Влайков ми предаде един Ваш ръкопис, който те не можели да напечатат поради несъгласие с Вас. Аз вярвам, че ще мога да го поместя още в I-та книжка.¹¹ Той е вече нареден и Ви пращам коректура, да не се вмъкне някоя погрешка или поправка, която не Ви е желателна. Задържах обаче някои „стилистични“ поправки и направих свои и би ми било приятно, ако Ви бъде възможно да ги приемете. Макар и неуредена, пращам Ви я.

С искрен поздрав Ваш д-р К. Кръстев

№ 6

София, 4. I. 1903

Любезний г-н Гидиков,

Последната статия получих късно, след отпечатването, но вярвам, няма да има грешки, понеже не сте прибавили, а пропо заличили нищо. Вашия Сливен толкова ли е заспал, както — в моите тефтери!? В Стара Загора и дори във Враца имам по 2—3 пъти повече абонати! Не можете ли ми препоръча двама-трима деятелни настоятели?

С поздрав Ваш д-р К. Кръстев

№ 7

София, 16. I. 1903

Любезний г. Гидиков,

Питат ме от редакцията на „Икономическо списание“ коя година искате — текущата ли или идущата. Съобщете ми при случай коя искате.

Разбирам мотивите Ви, но не съобразихте ли 20-тях сътрудници на туй, нищо няма да помогнат, а ще ми земат и малкото чувство на удовлетворение.¹²

С искрен поздрав Ваш д-р К. Кръстев

№ 8

София, 12. II. 1903

Любезний Гидиков,

Види се, че на „Мисъл“ няма и при настоятелите да провърви в Сливен.¹³

На М. Иванов, книжар, пратих 10 от I кн., от II не му пратих, понеже не се е обаждал никак.

Ползвам се от случая да Ви предложа гостоприемство в „Мисъл“ за статии от общ характер върху въпроси текущи или по-теоретически.

Предания Вам д-р К. Кръстев

№ 9

Редакция на администрация

на

„Мисъл“

София 26. II. 1903

Любезний г. Гидиков,

Не са лоши, но това са култивирани растения, аромата го няма.¹⁴ „Мисъл“ по традиция гони все дивото досега — открай време. . . Аз повтарям прочее поканата си, уверен, че тия думи няма да се земат от опаката си страна и че няма да Ви липсува или да Ви затрудни избора. . .

С искрен поздрав Ваш д-р К. Кръстев

№ 10

София, 4. III. 1904

Любезний г. Гидиков,

Днес получих от М. Иванов няколко от първите книжки, год. XIII на „Мисъл“, та се сетих за сметката му.

Ако не сте прибрали 3-те абонамента (по 7 лева), вижте, дано ги приберете — да не остават, че хващат ръжда. . .

Какво захванахте да „прескачате“ някои броеве на „Демократически преглед“¹⁵? След празниците смятам да дода накъм Вашия Сливен, че да видим пак. . .

С поздрав Ваш д-р К. Кръстев

№ 11

София, 29. III. 1904

Любезний Гидиков,

Получих своевременно и ръкописа, и парите на М. Иванов, но по твърде извинителна причина не успях нито да Ви отговоря, нито да прочета. Едвам онзи ден четох бележките Ви за Готие. Увода му ми се вижда излишен — както е сега, несвързан, неутрализиран в самите бележки за Готие. Но защо езика Ви е тъй измъчен, небългарски, когато инак пишете тъй „сладко“ и плавно?

Не сте в елемента си: не прави впечатление на възсъздадено откътре, в свободното творчество, както „прозата“ Ви.

С поздрав Ваш д-р К. Кръстев

Уважаемият г-н Гидиков,
Ще пиша и на Патова,¹⁶ че сега вече не ми е възможно да пътувам и да чета лекции.
Може би по-сетне.¹⁷

С искрен поздрав Ваш д-р К. Кръстев

Обяснителни бележки

¹ Очевидно молбата на д-р Кръстев е вметната след написване на писмото, защото е написана в полето на горния ляв ъгъл.

² Отнася се за статията на Гидиков „Банкрутирала ли е демокрацията?“, публикувана в сп. „Мисъл“, 1903, кн. I, с. 59—64.

³ Става дума за Радикалната партия, чиито водачи нарекли отцепилата се от Демократическата партия парламентарна група — „движение на младите демократи“, от тази група се образува ядрото на нова партия с дребнобуржоазен характер.

⁴ Сп. „Демократически преглед“ е теоретичен орган на Радикалната партия. Негов главен редактор е писателят Тодор Влайков, заемал редица ръководни длъжности в тази партия.

⁵ Става дума за заостостта на д-р Кръстев с изготвяне на поредната книжка на сп. „Мисъл“, на което е редактор, и за четенето на лекции в СУ „Климент Охридски“.

⁶ Тодор Генчов Влайков — Веселин (1865—1943) — писател и общественик.

⁷ Става дума за подхвърлената от Гидиков идея за издаване на още един теоретичен орган на Радикалната партия — в. „Демократ“, който се появява в края на годината. Негови сътрудници са д-р Кръстев, А. Т. Страшимиров, Ст. Гидиков и др.

⁸ Отнася се за статията на Гидиков „Демокрация и социалдемокрация“, публикувана в сп. Мисъл, 1903, кн. 5, с. 286—302.

⁹ Бележката, дадена под линия, е на д-р Кръстев. От нея можем да съдим, че той не е бил особено доволен от междусобиците на политиците.

¹⁰ След преустановяването на сп. „Мисъл“ д-р Кръстев обикаля страната да чете лекции. Това става ясно и от писмото.

¹¹ Отнася се за статията, посочена в заб. № 2.

¹² Смисълът на това писмо е неясен, може би Гидиков е предложил на д-р Кръстев да се погрижи за снабдяването на списанието с материали за сп. „Мисъл“.

¹³ Става дума за настоятелите на сливенското читалище „Зора“, на което Гидиков е бил дългогодишен подпредседател.

¹⁴ Отнася се за недостатъчно издържани материали, изпратени в редакцията на сп. „Мисъл“ от Гидиков.

¹⁵ Въпросът на д-р Кръстев е отправен към Гидиков правилно, тъй като по това време Гидиков завежда „външнополитическия отдел“ на сп. „Демократически преглед“.

¹⁶ Това е един от настоятелите на сливенското читалище „Зора“.

¹⁷ Почеркът на това писмо е почти неразбираем. Има коренна разлика в сравнение с останалите писма. Очевидно писмото е писано след тежко боледуване на автора.